

**Ксения В. Мельчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*,
Издательство “Индрик”, Москва 2019, 432 ст.
(Ksenia Melčakova, *Bosna i Hercegovina u društveno-političkom životu Rusije 1856-1875.*, Indrik, Moskva, 2019, 432 str.)**

Savremena ruska historiografija posvećena istraživanjima bosansko-hercegovačke prošlosti tokom osman-skog i austrougarskog razdoblja u kontekstu planova i dostignuća balkanske politike Ruskog Carstva upotpunjena je tokom posljednjih godina, zahvaljujući novim naučnim pristupima i saznanjima, s više relevantnih djela koja ukazuju na složenost opštih tokova historije na Balkanu, pojava i procesa, kao i uloge međunarodnih aktera. Sve regionalne historije su doista u značajnoj mjeri i globalne. “Moć, sukob i borba” osnovni su pojmovi politike. Carska Rusija bila je jedna od velikih država s dugom historijom isprepletanih, jakih veza i iznimnog interesa na Balkanu. Svi “krojači” evropskog svijeta davno su spoznali da se bez prisustva i nadmetanja na tom prostoru “status velike evropske sile sačuvati ne može”, da se tu on stiže, dokazuje ili gubi. Balkan je u ruskoj politici tretiran saglasno njenim geopolitičkim koncepcijama. Dugogodišnji ministar vanjskih

poslova Gorčakov (Александр М. Горчаков, 1856.-1882.) formulirao je politički credo Petrograda: “Balkan je zona vitalnih interesa Rusije”. Jedan od akcenata njene politike bio je i na sveslavenstvu i vjerskoj vezi s pravoslavnim narodima. Ruski slavenofili su govorili da su s “hiljadu čvorova (“тысячью узлов”) povezani sa sudbinom tih naroda”, da su historije “Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Stare Srbije, Kosova Polja i Bugarske” dio ruske historije (“есть часть русской истории”). Cijeli “ruski XIX vijek” prošao je u znaku imperijalnog i slavenofilskog sna o osvajanju Istanbula, moreuza Bosfora i Dardanela, o “južnim, toplim morima” i traženju saveznika na tom zamišljenom putu izrastanja u svjetsku silu. Konkurencija velikih država, uz balkansku etničku i vjersku mozaičnost, kvarila je ipak račune uprošćenim kategorizacijama i kombinacijama. Različite interpretacije uvijek će postojati, ali nužno je da historičari uključuju i detaljnije otkrivaju perspektive “drugih”,

pogotovo moćnih međunarodnih protagonista, njihova rivalstva, motive i zakulisne ciljeve.

Ruska historiografija je pitanje Bosna i Hercegovina dugo tretirala u sklopu razmatranja *Istočnog pitanja*, historičari su se mahom bavili proučavanjima ustanaka i kriza tokom osmanskog perioda na tom prostoru, posebno položaja pravoslavnog stanovništva. U postsovjetskom periodu raspon naučnih tema postao je širi. To potvrđuje i ova knjiga Ksenije Meljčakove. Ona predstavlja djelimično izmijenjeni i dopunjeni tekst njene doktorske disertacije odbranjene 2016. na Moskovskom državnom univerzitetu Lomonosov. Predmet njenog istraživanja su društveno-politički procesi u Bosanskom ejaletu/vilajetu 1856-1875. u kontekstu višedimenzionalne balkanske politike Ruskog Carstva, kao i interakcija zvaničnih institucija u formiranju stajališta Rusije o *“bosanskom pitanju”* od završetka Krimskog rata (1853.-1856.) do početka Velike istočne krize 1875. godine. Gromko je, ne samo u Rusiji, na više strana odjekivalo tada ovo pitanje unutar razrješavanja onog velikog – *Istočnog*. Jedan od rezultata Krimskog rata bilo je širenje mreže ruskih konzulata na Balkanu. Konzuli su bili

mladi ljudi, porijeklom iz plemićkih ili činovničkih porodica, a bavili su se i naučnom djelatnošću. Rusija se u praksi ponašala kao zaštitnica pravoslavnih hrišćana i nastojala je da tu ulogu sprovodi što revnosnije (“zaštita i pokroviteljstvo”). Toga su bili svjesni i diplomatski predstavnici zapadnih zemalja.

Meljčakova je detaljno istražila politiku Rusije u periodu od otvaranja ruskog konzulata u Sarajevu 1856. do početka Hercegovačkog ustanka 1875., koji je prerastao u Veliku istočnu krizu (1875.-1878.). Povratak Rusije u red velesila, kojoj je taj položaj neslavno propao 1856. na Krimu, jedan je od važnih ishoda te krize. Sudbina “osmanske Bosne” ovisila je “от позиций трех империй” (Austro-Ugarske, Osmanskog i Ruskog Carstva). Meljčakova u knjizi koristi termine “Боснийский вилайет”, “Босния” i znatno više “Босния и Герцеговина”, koji je postao zvaničan naziv za ovu osmansku pokrajinu na Berlinskom kongresu 1878. godine. Na osnovu više arhivskih izvora, obimne referentne literature i štampe, predstavljene su aktivnosti ruskih diplomatskih misija u Sarajevu i Mostaru, djelovanje ruskih dobrotvornih organizacija i Svetog sinoda Ruske pravoslavne crkve u pomaganju

pravoslavnom stanovništvu, kao i stvaranje slika u ruskom društvu o tom dijelu Balkana. Knjiga *Bosna i Hercegovina u društveno-političkom životu Rusije (1856.–1875.)* ima pet poglavlja (*Ruski carski konzulati u Bosni i Hercegovini 1856–1875; Bosansko pitanje i rusko društvo 1850–1870; Ruska djelatnost u pružanju pomoći pravoslavnoj crkvi i školstvu u Bosni i Hercegovini 1856–1875; Bosansko pitanje u rusko-srpskim odnosima 1856–1875; Druga perspektiva: ruski planovi za Bosnu i Hercegovinu u kontekstu politike Osmanskog carstva i Habsburške monarhije*). Proučavanje ruske politike kombinirano je s istraživanjem aktivnosti niza organizacija, crkve, štampe i istaknutih pojedinaca iz društvenog života. Autorica je u knjigu uključila i raritetne slike iz foto-albuma Petra Pjatnickog (П. П. Пятницкий, 1832.-1882.). On je 1867. doputovao u Bosanski vilajet i fotografirao, između ostaloga, stanovništvo, sveštenike, vojnike, crkve. Slikovito rečeno, navodi autorica, “Босния и Герцеговина представляли собой в миниатюре всю Османскую империю”.

U Rusiji poznavanje slavenskih, naročito južnoslavenskih prilika, nije bilo rašireno. Njena štampa je svojedobno navodila kao slavenske jezike:

češki, bohemski, srpski, crnogorski, dalmatinski, horvatski i kroatski. U Rusiji je u drugoj polovini XIX stoljeća došao do izražaja razvoj slavistike. To je u velikoj mjeri bila posljedica pojačanog zanimanja ruske javnosti za položaj južnih i zapadnih Slavena i geopolitičkih ambicija Ruskog Carstva u jugoistočnoj Evropi, gdje je Petrograd želio da igra i na “slavensku kartu”. Nakon Krimskog rata rasla je zainteresiranost ruskog društva i za stanje i zbivanja u Bosanskom vilajetu. Rusija nije u njemu mogla svestranije djelovati, imajući u vidu pozornost i stavove moćnih zapadnih država. Tu su ulogu zato preuzele dobrotvorne organizacije koje su pružale pomoć pravoslavnom stanovništvu. U početku su iza slavenskih odbora stajali i predstavnici slavenofilskog pokreta i ruska vlada. Pojava tih odbora nije bila slučajna. Ruska vlada je na “putu za Konstantinopolj” trebala saveznike u “balkanskim poslovima”. Moskovski slaven-ski odbor formiran je 1858. godine. Njegov rad nije bio ograničen samo na dobrotvorne svrhe. Zadaci su mu bili da animira i detaljnije upozna rusku javnost sa slavenskim pravoslavnim pitanjem na Balkanu i da se više brine o položaju istovjernika. Beč je djelovao u Bosni uz pomoć ka-

toličkih sveštenika i misionara, dok je Petrograd za to koristio slavenske odbore. Pedesete i sedamdesete godine bile su vrijeme kada se rusko društvo počelo više upoznavati sa do tada zagonetnim svijetom najzapadnije osmanske pokrajine. Dominantnu ulogu u tome odigrali su ruski diplomati na Balkanu, čelnici slavenskih odbora i Sveti sinod. Ključne osobe bile su u tome A. F. Giljferding (*Александр Ф. Гильфердинг*), M. F. Raevski (*Михаил Ф. Раевский*), A. D. Bludova (*Антонина Д. Блудова*), N. A. Popov (*Нил А. Попов*) i I. S. Aksakov (*Иван С. Аксаков*). Zahvaljujući radu posebno svojih konzula, i pored nekih njihovih problematičnih prosuđivanja, ovaj vilajet nije bio više za Rusiju *terra incognita*.

Začetke politike “meke moći” Rusije prema njemu uspostavio je, prema nekim tezama, upravo Aleksandar Giljferding, prvi ruski konzul u Sarajevu (1857–1858), gdje je pristigao s “bremenom gotovih ubjeđenja i predrasuda”, sa stavom da je samo pravoslavlje “izvorna slavenska vjera”. Predrasude se temelje i na snažnim emocijama. U duhu slavenofilstva i pan-pravoslavlja, postavio je osnove ruske politike prema ovom vilajetu, približivši ga svojim narativom ruskoj javnosti. Djelovao je posebno

među tamošnjim pravoslavnim stanovništvom, utičući svojim pristupom na snažnije vezivanje za Rusiju i razvoj njegove srpske nacionalne svijesti. Rusija je, prije dolaska Giljferding u Sarajevo, izvještaje o zbivanjima u ovom dijelu Balkana dobijala posredstvom konzulata u Beogradu (1839.) i svog ambasadora u Istanbulu. Giljferding je etnografskim istraživanjima (Босния, Герцеговина и Старая Сербия и Босния в начале 1858 года) ruskoj čitalačkoj javnosti, na svoj polemični način, otvorio i interpretirao tajnoviti svijet Bosne, pokazao određenu kompleksnost i raznolikost šarenila njegove socijalne, nacionalne i vjerske strukture. Njegovi radovi su i danas u Rusiji jedni od glavnih izvora za proučavanje historije i etnografije Bosne i Hercegovine iz sredine XIX stoljeća, važe za “jedino kompleksno etnografsko istraživanje regiona”. Počevši od Giljferdinga, svi ruski konzuli u Bosni i Hercegovini usko su sarađivali s ruskim dobrotvornim organizacijama. Slali su im izvještaje o stanju školstva i pravoslavne crkve, učestvovali su u raspodjeli humanitarne pomoći. Sveti Sinod, također, nije bio po strani. Kao jedan od svojih zadataka označio je suprotstavljanje katoličkoj propagandi, kontrolirao je rusku pomoć

pravoslavnim crkvama. Važnu ulogu u slanju pomoći pravoslavnom stanovništvu imao je i Moskovski slavenski dobrotvorni odbor. Od Rusije i Kneževine Srbije to stanovništvo u Bosanskom vilajetu dobijalo je sredstva za otvaranje škola, za udžbenike, bogoslužne knjige i crkveni inventar. Organizirano je i vjersko školovanje omladine s tog prostora u Beogradu, Petrogradu, Moskvi, Kijevu i Odesi.

Sliku “угнетеног и замученог туркама народа Босни и Герцеговини” stvorena je i nadograđivana u ruskim slavenofilskim krugovima. Ruski diplomatski predstavnici u Sarajevu i Mostaru su minimizirali ili prešućivali činjenice o pozitivnoj reformskoj politici osmanskih vlasti. Jedan od naprednijih namjesnika Topal Šerif Osman-paša, na stranicama ruskih novina i u pismima ruskih konzula pojavljivao se samo kao “progonitelj i davitelj pravoslavlja” (“гонителем и душителем православия”). Nije spominjana ni značajna finansijska pomoć koju je sultan dao za izgradnju pravoslavni crkava i razvoj školstva. Glavni zadatak kako ruskih zvaničnih krugova, piše Meljčakova, “так и ее общественных благотворительных организаций стала забота о православном населении Боснии и

Герцеговини именно оно было основным адресатом всей помощи. Ответственность России за состояние православного мира была не просто прикрытием для воплощения в жизнь внешнеполитической стратегии правительства, а вполне реальной позицией”. Njeni konzuli su ujedno bili i diplomate, distributeri pomoći i veza između srpske vlade, uticajnih ličnosti iz ruskih društvenih krugova i pravoslavni stanovnika Bosanskog vilajeta.

Rusija je šezdesetih godina, vođena svojim dalekosežnim ciljevima, podupirala balkanske pravoslavne narode i formiranje širokog antiosmanskog saveza. Stvoren je složen sistem veza i kontakata. Tajni odbori za “oslobođenje Bosne” i s njima povezani ruski konzuli međusobno su, ustvrđuje Meljčakova, komunicirali pomoću posebnih kodova: “К сожалению, удалось обнаружить ключ лишь к одному из них. Однако есть упоминания о существовании других методов шифровки. В таком зашифрованном письме фраза: “Министерство просвещения обещало поставить 2 ящика книг для библиотеки” на самом деле означала: “Русское правительство обещало поставить 200 ружей

в Боснию”. Autorica je u arhivskim izvorima pronašla ključeve nekih šifri koji su promijenili smisao prepiske između slavenskih odbora i bosanskih pravoslavnih prvaka. U pismima su knjige značile zapravo puške, školska komisija – srpsku vladu (общество словесности – тайный комитет; бумага – порох; библиотека – Босния; белградцы – христиане в Турции; наши люди – турки; корреспондент – агент; попечительство (министерство) финансов – российское правительство; один, два, три (до десяти) – 100, 200, 300; Шабац – Старая Сербия; Крагуевац – Герцеговина; ученики лицея – боснийские беженцы; Неготин – Хорватия; Пожаревац – Славония; Ужице – Далмация). Brojni, ranije objavljeni dokumenti se zato drugačije trebaju čitati. Slavenofili su imali mnogo aktivniju ulogu u Bosanskom vilajetu nego što se do pojave knjige Meljčakove pisalo i znalo.

Rusija se posebno oslanjala na Kneževinu Srbiju. Planovi o zajedničkoj borbi balkanskih pravoslavnih naroda protiv osmanske vlasti u tom vremenu su se pokazali ne-realnim. Previše je bilo iskrslu kontradiktornosti, posebno između Crne Gore i Srbije. Analiza građe iz

srpskih arhiva, ustvrđuje Meljčakova, pokazuje da je Srbija težila prema “самостоятельному решению боснийского вопроса. Босния и Герцеговина воспринимались в Белграде как исконно сербские земли”. Rusko ministarstvo vanjskih poslova je smatralo preuranjenim plan Kneževine Srbije da anektira multikonfesionalni Bosanski vilajet. Srbija je vršila aktivnu protuosmansku propagandu. Njena politika imala je za cilj “взращивание сербской национальной идеи в местном населении”. Većina šifrirane korespondencije srpskih agenata prolazila je u vilajetu kroz ruske konzulate kao diplomatska pošta, što ju je zaklanjalo od kontrole osmanskih vlasti. Ustanak koji je počeo u Hercegovini u ljeto 1875. izazvao je buru u ruskoj javnosti. Širom Rusije prikupljana su sredstva za za pomoć “turskim Slavima” (“турецким славянам”), za borbu “браће по крви и вјери” protiv “вишегодишњег турског зулума”, доброволци су одлазили на устаничка подручја. Štampa je bila glasnogovornik ideja panslavizma. Kriza koja je zahvatila Balkan probudila je nade da će biti riješena prema ruskim težnjama.

Događaji su se razvijali prema drugačijem scenariju. Berlinski kongres, sazvan nakon Rusko-osman-skog rata 1877.-1878., dao je Austro-Ugarskoj pravo na okupaciju Bosanskog vilajeta. Prethodne dvije decenije širokog spektra djelovanja ruskih diplomata u njemu, iako ne uvijek uspješno u svim segmentima,

bile su, ustvrđuje autorica, od velike važnosti za potpunije oblikovanje balkanske politike Petrograda. Razvila su se određena saznanja o tom prostoru, njegovim karakteristikama i značaju u evropskim okvirima, što je imalo odjeka i u daljoj ruskoj politici prema Bosni i Hercegovini.

Safet Bandžović

Лидия Ю. Пахомова, Балканский лакмус. Австро-венгерская политика в Боснии и Герцеговине и российская дипломатия (1878–1908). Издательство “Индрик”, Москва 2021, 288 ст.

(Lidia Pahomova, Balkanski lakmus. Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i ruska diplomatija (1878-1908), Indrik, Moskva, 2021, 288 str.)

Dramatični tokovi historije “dugog XIX vijeka” na Balkanu ne mogu se svestranije sagledavati odvojeni od šireg evropskog okvira, geopolitičkog poretka, upliva i višedimenzionalnih posljedica interesnih logika velikih država, posebno Austro-Ugarske i Rusije. Svi važniji procesi u XIX stoljeću na Balkanu nastajali su uz asistenciju strane diplomatije. U drugoj polovini tog stoljeća podudarali su se,

kako navodi Lidija Pahomova, ciljevi ruskog ministarstva vanjskih poslova i pravoslavnih balkanskih naroda: “Россия помогала им исходя из своих интересов: для ее политики на Балканах религия играла ведущую роль”. Ruske diplomate su “были инструментом, используя который, христиане добивались прав, постоянно подавая обращения и жалобы”. Međunarodni